

JAROSŁAW MACAŁA

STOSUNEK BISKUPA KATOWICKIEGO STANISŁAWA ADAMSKIEGO DO KATOLIKÓW NIEPOLSKIEJ NARODOWOŚCI ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO W LATACH 1938–1939 (ZARYS PROBLEMATYKI)

Problem sygnalizowany w tytule niniejszego artykułu pojawił się w momencie, gdy Czechosłowacja, poważnie osłabiona układem monachijskim, musiała ulec polskiemu ultimatum i zgodzić się 1 X 1938 r. na zajęcie przez Polskę Zaolzia. Tereny te obejmowały 869 km² ze skomplikowaną strukturą narodowościową. Według kwestionowanego czeskiego spisu z 1930 r. na 216 tys. ludności było 120 tys. Czechów (56%), 76 tys. Polaków i 20 tys. Niemców. Polacy zaś szacowali w tym samym roku liczbę swych rodaków na przynajmniej 113 tys., a Czechów na 83 tys. W owych statystykach poważny problem stanowili tzw. Szlonzakowcy, tj. Ślązacy mówiący polskim dialektem, uważający się przeważnie za Niemców lub Czechów. Dane polskie sporządzone przed wybuchem wojny w 1939 r. też były tendencyjne. Oceniano wówczas liczbę Polaków na 200 tys., Czechów na 10 tys., a Niemców tylko na 8 tys., chociaż należy wskazać na znaczne migracje mieszkańców po zajęciu przez Polskę tych terenów. Wobec tak licznych rozbieżności można jedynie poczynić hipotetyczne wyliczenia¹.

Sytuację narodowościową komplikowała dodatkowo struktura konfesyjna ludności Zaolzia. „Gwiazdka Cieszyńska” w październiku 1938 r. podawała, że na 227 tys. ludności 69% stanowią katolicy i byli to w przeważającej części Polacy, podlegający administracji kościelnej metropolii wrocławskiej, a 27% ewangelicy. Informowała też, iż z reguły „duchowieństwo katolickie pozostało na miejscu z wyjątkiem kilku kapłanów, którzy zaangażowali się tak silnie w kierunku czeskim, że narazili się na poważną niechęć parafian”². Oficjalne źródła kościelne, powołując się na statystykę archidiecezji wrocławskiej z 1938 r., oceniali liczbę katolików na ponad 146 tys. w 29 parafiach, liczba zaś etatów kleru wynosiła dla proboszczów 29, dla wikarych 31³.

Zaolzie administracyjnie przyłączono do woj. śląskiego. Ponieważ zgodnie z Konkordatem z 1925 r. (art. IX) żadna część Polski „nie będzie zależała od biskupa, którego

¹ H. Batowski, *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań 1989, s. 50–51. Liczbę Niemców władze wojewódzkie szacowały na 16 500, Archiwum Akt Nowych Warszawa [= AAN], Zespół Ministerstwa Spraw Wewnętrznych [= MSW], Wydział Narodowościowy, Referat Niemiecki, sygn. 970, mf 25541, k. 122, Komunikat dzienny nr 269, 5 XII 1938. Szerzej o problemie Ślązaków: P. Dobrowolski, *Ugrupowania i kierunki separatystyczne na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem w latach 1918–1939*, Warszawa–Kraków 1972.

² *Śląsk Zaolziański pod względem wyznaniowym*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 79, 14 X.

³ Pismo bpa Adamskiego do Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego [= UWSł.] — 21 X 1938, Archiwum Diecezjalne Katowice [= ADK], Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939 (bez paginacji); *Ilu jest katolików na Śląsku Zaolziańskim*, „Gość Niedzielny” 1938, nr 46, 13 XI.

siedziba znajdowałaby się poza granicami Państwa Polskiego"⁴, Stolica Apostolska podjęła 5 XI 1938 r. decyzję o przekazaniu administracji kościelnej tych terenów biskupowi katowickiemu Stanisławowi Adamskiemu z prawami biskupa diecezjalnego. Trzy dni później przejął on z rąk ks. prałata Weissmanna, jako przedstawiciela kard. Bertrama, administrację, akta i kapłanów. Już w pierwszych swych enuncjacjach zapowiedział bp Adamski zmiany personalne w duchowieństwie, prosząc go równocześnie „o gorliwą współpracę i pomoc przy uregulowaniu trudności, które powstaną z powodu zmiany państwowości, składu narodowościowego parafian” Zarządził także, iż „językiem urzędowym w stosunku do władz kościelnych, cywilnych i wojskowych oraz w ksiązkach i aktach kościelnych jest odtąd język polski, o ile nie stosuje się łaciny w ksiązkach i dokumentach kościelnych"⁵. Korespondowały z tym uwagi „Gościa Niedzielnego”, w których przewidywano znaczny przyrost ludności katolickiej na Zaolziu, ponieważ „w okresie rządów czeskich byli prześladowani przez urzędników i administrację zakładów przemysłowych, składającą się w głównej części z husytów i wolnomysłieli. Protestantom w wyznawaniu wiary, przy doborze pastorów nie czyniono trudności, owszem, nawet popierano ich, by osłabić katolików”. Pismo stwierdzało też, że wraz ze zmianą państwowej przynależności „dokonuje się tam głęboka zmiana w życiu kościelnym, poprawiają się automatycznie warunki działania społeczeństwa katolickiego w tym kraju”⁶. Taka wizja stosunków konfesyjnych odegrała, jak się wydaje, niepoślednią rolę w poczynaniach biskupa i władz administracji państwowej. Biskup Adamski deklarował wobec najwyższych przedstawicieli tej ostatniej, że katolicka ludność Zaolzia stanie w gronie obywateli polskich „do ofiarnej pracy około budowy mocarstwowej Polski”⁷, której „tak szczęśliwie” udało się ułożyć „współpracę Państwa z Kościołem katolickim w dziedzinie szkoły i wychowania”⁸.

Działania biskupa i kleru nie były odosobnione. Duże znaczenie dla postawy Kościoła miały poczynania wojewody Grazińskiego i podległej mu administracji, która próbowała w sposób niejako modelowy realizować na Zaolziu założenia swej polityki narodowościowej. Uwidoczniło się to przede wszystkim w niechętniej, czy wręcz wrogiej postawie wobec tamtejszych Czechów i Niemców, niezadowolonych ze zmienionej sytuacji politycznej. O ile jednak z Niemcami wojewoda musiał się jakoś liczyć, bo stała za nimi potężne państwo⁹, o tyle Czesi byli praktycznie bezbronni, ponieważ osłabiona po układzie monachijskim Czechosłowacja nie mogła im w niczym pomóc, zaś w połowie marca 1939 r. zniknęła w ogóle z mapy. Nie bez znaczenia była również szybko postępująca hitleryzacja zaolziańskich Niemców, i co za tym idzie, podatność na wpływy i dyrektywy płynące z Rzeszy¹⁰. Konflikty polskiej administracji z mniejszościami podtrzymywały stan napięcia w regionie, którego konsekwencje odczuwał też Kościół. Biskup Adamski już w październiku 1938 r. rozpoczął energiczne działania na Zaolziu, mianując tam swym przedstawicielem Cieszyniaka, ks. Wilhelma Kasperlika. Nie zapobiegło to jednakże sporom wyznaniowym, zwłaszcza na tle problemu husytów, których liczbę szaco-

⁴ Dziennik Ustaw RP 1925 r., nr 72, poz. 501.

⁵ Okólnik bpa Adamskiego do parafii Śląska Zaolziańskiego — 10 XI 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939; „Wiadomości Diecezjalne” 1938, nr 11, s. 408–411.

⁶ *Ilu jest katolików na Śląsku Zaolziańskim*, „Gość Niedzielny” 1938, nr 46, 13 XI.

⁷ Pismo bpa Adamskiego do marszałka Rydza-Śmigłego — 7 XI 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939; Pismo bpa Adamskiego do premiera Sławoja-Sładkowskiego — 7 XI 1938, tamże.

⁸ Pismo bpa Adamskiego do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prof. Świętosławskiego — 7 XI 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

⁹ W. Musiałik, *Michał Tadeusz Graziński (1890–1965). Biografia polityczna*, Opole 1989, s. 239–240. Niemcy zaolziańscy, którzy ulegli szybkiej hitleryzacji, ostro protestowali przeciw polityce narodowościowej Grazińskiego.

¹⁰ Hitleryzacja na Zaolziu postępowała szybko przy udziale organizacji niemieckich z woj. śląskiego. Sprawozdanie sytuacyjne UWŚl. nr 12 z życia mniejszości narodowościowych z miesiąc grudzień 1938, Archiwum Państwowe Katowice [= APKat.], Zespół UWŚl., Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 579, mf 16048; AAN, MSW, Wydział Narodowościowy, Referat Niemiecki, Komunikat dzienny nr 247, 8 XI 1938, sygn. 969, mf 25540, k. 60.

wał ordynariusz katowicki na ok. 10 tys.¹¹. Starał się pozyskać ich dla katolicyzmu, wykorzystując brak oficjalnego uznania państwa polskiego dla tego wyznania. Traktował zresztą problem husycki jako czysto koniunkturalny, a sztucznie popierany przez Czechów przed 1938 r. Podobne ambicje pozyskania husytów stawiali sobie protestanci. Powstały także spory majątkowe o mienie zabrane Kościołowi katolickiemu na rzecz husytów i protestantów oraz sprawy funkcjonowania szkolnictwa wyznaniowego. Przedstawiciele władz państwowych i wojewódzkich namawiali obie strony (katolików i protestantów) do pacyfikacji stosunków, „które by mogły wyjść na szkodę polskośći”¹². Biskup odniósł się do tego bardzo niechętnie zaznaczając: „nie mogę obiecać, iż takich walk nie będzie, ponieważ — z jednej strony katolicy, których za czasów czeskich pozabawiano ich naturalnych przewodników, kapłanów, muszą odzyskać wynikające z ich liczby i narodowego stosunku znaczenie na Zaolziu, którego wielu ludzi, a nawet władze, nie docenia, a po wtóre, zredukować się muszą postulaty i wpływy protestantów do granic wynikających z właściwego stosunku wyznaniowego. Stąd przez czas pewien walka jest nieunikniona, nie wyjdzie ona jednak na szkodę polskośći, przeciwnie, katolików zaolziańskich raczej zbliży do polskośći”¹³. Opinię tę podtrzymał również w liście do nuncejusza Cortesi. Przedstawiając przebieg sporów z ewangelikami, szacował ich łączną liczbę w diecezji na ok. 100 tys., w tym ponad 52 tys. na Zaolziu. Zaznaczył przy tym, że wśród protestantów sporą część stanowią lojalni wobec państwa Polacy¹⁴.

Ważnym problemem była dla ordynariusza sprawa duchowieństwa zaolziańskiego. Biskup Adamski dążył do spolonizowania w szybkim szacie tamtejszego kleru, choć w granicach dyktowanych prawem kościelnym oraz potrzebami wiernych innych narodowości. Było tak m.in. w przypadku ks. prob. Jedliczki z Bogumina Nowego, znanego z wystąpień antypolskich i nie znającego języka polskiego. Ponieważ miał on nominację kanoniczną na to probostwo, nie można było go usunąć¹⁵ dopóty, dopóki sam nie zrezygnował¹⁶. Ordynariusz prosił miejscowe władze o nadanie obywatelstwa polskiego niektórym pozostałym w parafiach na Zaolziu kapłanom, informując przy okazji obszernie o kryteriach decydujących o ich przydatności: „Badaliśmy wartość duszpasterską, przeszłość i narodowe zachowanie się wyżej wymienionych kapłanów — pisał Grażyńskiemu w styczniu 1939 r. — dochodząc do dodatnich rezultatów. Żaden z nich nie okazał się wrogiem Polaków, wszyscy znają język polski, wychowali się lub pracowali wśród Polaków, mówią kazania i słuchają spowiedzi w języku polskim. [...] Wymienionych kapłanów pragnę zachować dla diecezji. Potrzeba ich dla prawidłowego duszpasterstwa i pozyskania Czechów pozostających w Polsce dla Kościoła i państwowości polskiej. [...] Katolicy czeszy nie skarżają się na to, że spowodowałem usunięcie wielu kapłanów, którzy byli czeskimi agitatorami, pojmowaliby jednak usunięcie kapłanów lojalnych, jako krzywdę i prześladowanie narodowe — o wiele surowsze aniżeli to, które wobec Polaków stosowali Czesi. Gwałtowne usunięcie takich kapłanów zniechęciłoby nawet spokojnych Czechów do polskośći i dałoby słuszny powód do podnoszenia zarzutów przeciw Polsce na terenie międzynarodowym” Zaznaczał, że „szeregi duchowieństwa na

¹¹ Pismo bpa Adamskiego do UWŚI. — 21 X 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939. Inne dane mówily o ok. 9 tys.; *Husyci na Zaolziu*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 86, 8 XI.

¹² Notatka z konferencji bpa Adamskiego z prof. Świętosławskim ministrem WRiOP — 6 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939; Pismo bpa Adamskiego do Kurii Biskupiej — 13 XII 1938, tamże; *Husyci na Zaolziu wracają na łono Kościoła katolickiego*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 92, 29 XI; *Życie kościelne na Zaolziu wraca do normy*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 91, 25 XI; *Katolik z Zaolzia, Katolicy a szkoła na Zaolziu*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1939, nr 14, 19 II.

¹³ Notatka z konferencji bpa Adamskiego, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

¹⁴ Pismo bpa Adamskiego do nuncejusza Cortesi w Warszawie — 23 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939. Według spisu czeskiego z 1930 r. narodowość polską podało na Zaolziu 34 tys. ewangelików, 18 tys. czeską, reszta niemiecką — łącznie ok. 53 tys., *Ewangelicy na Zaolziu*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 88, 15 XI.

¹⁵ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 9 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

¹⁶ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 11 I 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

Zaolziu udało się oczyścić od nieprzychylnie usposobionych do Polski kapłanów. Wobec tego, że ludność czeska i niemiecka w niektórych parafiach reprezentuje poważną, a nawet przeważną część parafian, obecność kilku lojalnych kapłanów Czechów względnie Niemców na Zaolziu jest pożądana. Nie ma powodów natury kościelnej i duszpasterskiej, ażeby nakłaniać powyżej podanych kapłanów do usunięcia się z Polski — raczej istnieją poważne powody przemawiające za tym, aby ich nie wydalono¹⁷. Nie bez potrzeby bp Adamski tak szeroko tłumaczył wojewodzie swe racje, władze wojewódzkie były bowiem szczególnie uczulone na postawy narodowe kleru na Zaolziu. Ostro występowały przeciw księżom sprzyjającym, w ich mniemaniu, Czechom i Niemcom¹⁸.

Liczne konflikty wybuchały między władzami administracyjnymi a klerem na tle odprawiania nabożeństw w języku czeskim i niemieckim (rzecz dotyczyła głównie czytań, kazań i śpiewu). Wiązało się to ściśle z realizowanymi przez obie strony koncepcjami stosunku do mniejszości, których konfrontacja następowała już wcześniej w woj. śląskim. Władze wykorzystywały tu głównie środki administracyjnego nacisku na mniejszość, dążąc do szybkiej polonizacji regionu. Kościół natomiast starał się szanować prawa religijne i narodowe mniejszości, by w ten sposób powoli ją asymilować i wiązać z państwem. Na przełomie 1938/1939 r. kuria katowicka przystąpiła do zestawienia dotyczące języka nabożeństw na Zaolziu, z którego wynikało, że obok polskich nabożeństwa czeskie i niemieckie odprawiano w 15 parafiach i 5 kościołach filialnych (połowa parafii na Zaolziu). Generalnie od października 1938 r. wydatnie spadła liczba nabożeństw obcojęzycznych na korzyść polskich, dlatego też władze diecezji sugerowały raczej tylko niewielkie zmiany w tym porządku. Przewidywano wprawdzie, że „w Trzyńcu i Jabłonkowie upomną się Niemcy o osobne nabożeństwo”, ale zgodę na nie można było im przyznać tylko na kilka razy w roku. W konkluzji zaś kuria stwierdzała stanowczo, że „w innych parafiach są tylko nabożeństwa polskie potrzebne”¹⁹. Zaznaczał tu należy, iż katowicki ordynariusz energicznie bronił potrzeby istnienia nabożeństw obcojęzycznych. W tej sprawie swoje *credo* sformułował 19 XII 1938 r. w liście do ks. Kasperlika, protestując ostro przeciw poczynaniom naczelnika gminy i polskich nauczycieli z Pietwałdu, żądających skasowania czeskich kazań w parafii. Interweniował też w tej sprawie u starosty, uznając to za „oczywisty nonsens”, bowiem w parafii na 7800 katolików jest ok. 1500 Polaków, 600 Niemców, reszta to Czesi. Twardo podkreślił również, że „o ile w parafii są Czesi w wielkiej liczbie, nabożeństwa z czeskim kazaniem i językiem odbywać się będą”. Zatem nie mogło być mowy „o zupełnym skasowaniu języka czeskiego w kościele”. Sugerował wprawdzie potrzebę formalnej regulacji tej kwestii pisząc, iż „trzeba będzie wydać zarządzenie co do kazań i języka, ale winno ono pozostać tylko w ogólnych zarysach, zaznaczyć obowiązek duszpasterzowania w języku parafian, tak jak się to dzieje na obszarze całej Polski — zostawić na razie decyzję proboszczowi aż się wyjaśni, jaki stosunek narodowościowy mamy w parafii”²⁰. Następnego

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Na przykład popierano przeniesienie ks. Trombali z Kończyc do Bogumina Nowego (na miejsce ks. Jedliczki), ponieważ „patriotyczne nastawienie ks. Trombali nie ulegało nigdy żadnej wątpliwości” — zob. Pismo Starostwa Cieszyńskiego do UWSł. 20 XII 1938, oraz Pismo Starostwa Frysztackiego do UWSł. 2 III 1939, APKat., UWSł., Wydział Administracyjny [= Adm.], sygn. 1562 [bez paginacji]. Żądano też przeniesienia ks. Ledera z Bogumina do innej, jednolitej narodowo parafii, za próby odprawiania nabożeństw czeskich i chwiejny stosunek do Czechów i Niemców — zob. pismo wojewody Grażyńskiego do Kurii Biskupiej 13 VI 1939, tamże. Władze nakazały także opuszczenie Polski ks. Erhardowi z Karwiny za sprzyjanie katolikom niemieckim, *Deutscher Priester ausgewiesen*, „Der Oberschlesische Kurier” 1939, nr 43, 15 II (tam odbitka pisina starosty frysztackiego z 9 II 1939 o tej decyzji i ostry protest gazety przeciw temu faktowi). Spowodowano przeniesienie ks. wik. Jaszczeki z Rychwałdu do Frysztatu za odprawianie nabożeństw w języku czeskim — zob. pismo Prokuratury Sądu Okręgowego w Cieszynie do Kurii Biskupiej — 10 VIII 1939 oraz pismo wik. gen. bpa Bieńka do Prokuratora Sądu Okręgowego w Cieszynie — 28 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940 [bez paginacji].

¹⁹ Nabożeństwa w parafiach na Zaolziu, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²⁰ Pismo bpa Adamskiego do ks. Kasperlika — 19 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

dnia administrator diecezji sygnalizował wojewodzie, że „na Zaolziu zaczynają się pojawiać tarcia między komisarycznymi władzami polskimi a duchowieństwem na tle duszpasterzowania Czechów i Niemców”. Winą za to obarczył przedstawicieli administracji, która pragnąc uzyskać „pozorne rezultaty polonizacyjne, usiłuje zabraniać w ogóle używania niepolskiego języka w kościele w błędnym mniemaniu, że tym sposobem spolonizuje się opornych. Rozumiem — stwierdzał bp Adamski — że niektórzy przedstawiciele władzy pragną przy pomocy nacisku usunąć z Polski obcokrajowców, nie mogą jednak zgodzić się na to, aby rozszerzali swój zakres działania w tym kierunku na Kościół katolicki. Kościół i duchowieństwo doskonale rozumie polską rację stanu i stoi na stanowisku państwowym, ale nie może ani posługiwać się metodami niekościelnymi, ani uznać niezgodnej z duchem Kościoła ingerencji poszczególnych urzędników w sprawy parafialne”. Domagał się przeto od wojewody wydania urzędnikom zalecenia, „aby wystrzegali się wtrącania w sprawy Kościoła katolickiego i nie utrudniali pracy duszpasterzom pozostawionym przeze mnie na placówkach swoich. Uzasadnione zarzuty chętnie zbadam i usunę ich przyczynę”²¹.

Ze swoimi poglądami zapoznał biskup duchowieństwo Zaolzia na konferencji w Cieszynie 14–15 XII 1938 r.²². Wydał wówczas polecenie, „aby pamiętając o przewadze i stawianiu na pierwszym miejscu nabożeństw i kazań w języku polskim, posługiwali się także językami innymi w kazaniach i nabożeństwach oraz obrzędach, o ile potrzeba do prawidłowego duszpasterzowania Niemców i Czechów i to w podobny sposób jak to się dzieje zresztą w całej Polsce”²³. Wskazywał też na inne przyczyny konieczności utrzymania nabożeństw w języku czeskim: „Podczas licznych konferencji na Zaolziu, przekonałem się, że Czesi najgorzalsi opuścili Polskę lub też stanowią żywieli niezasiedzieli, żywieli zaś zasiedzieli i religijni może się stać lojalnym obywatelem Państwa Polskiego, o ile normalne i sprawiedliwe duszpasterzowanie oddziała nań w kierunku coraz to większej lojalności wobec Państwa Polskiego”²⁴. Wyjaśnienia biskupa nie prowadziły jednak do załagodzenia nastrojów. Szczególnie aktywny w występowaniu przeciw niemieckim i czeskim nabożeństwom był Polski Związek Zachodni²⁵. Podobnie rzecz się miała z postępowaniem niektórych lokalnych władz, które — zdaniem ks. Kasperlika — „pragnąc się wykazać, że swój obwód zupełnie spolonizowali, każde odezwanie się kapłana w niepolskim języku uważają za zdradę Polski”²⁶. W lutym 1939 r. bardzo dramatycznie rysował sytuację na Zaolziu bp Adamski prymasowi Polski: „Nastrój na Zaolziu władz polskich i działaczy polskich w stosunku do Czechów jest możliwie najgorszy. Najchętniej chciałoby się usunąć wszystkich Czechów i wszystkie organizacje czeskie, tak dalece, że nawet tam, gdzie dotąd parafie w przeważającej części były czeskie, utrudnia się nabożeństwa i kazania czeskie. Mieliśmy już nawet do pewnego stopnia manifestacje w kościele przeciw kazaniom, dokonywane nie bez wiedzy władzy, a spotykające się z aprobatą polskiego społeczeństwa katolickiego, które prześladowane przez Czechów nie zapomniało i uważając rzekomych Czechów za zczechizowanych Polaków, nawet w nabożeństwach i kazaniach czeskich widzi niebezpieczeństwo podtrzymywania ducha czeskiego wśród wynarodowionych Polaków, którzy bez tego rychło wrócą do polskości. Argumentacji tej nie można odmówić słuszności, w wielkiej nawet mierze. Rozmawiałem z wielu katolikami na Zaolziu. Wszyscy oni twierdzą, że główna część właściwych Czechów opuściła już Polskę a reszta ją opuszcza, a zostają na Zaolziu zczechizowani Polacy” Wyjaśniał jednak, iż „do tej pory zupełnie nie można stwierdzić, ilu rzeczywiście na Zaolziu mamy Czechów. Wszelkie zaś usiłowania, aby jakiegokolwiek ob-

²¹ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 20 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²² Konferencja duchowieństwa zaolziańskiego „Gwiazdka Cieszyńska” 1938, nr 100, 30 XII.

²³ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 20 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²⁴ Tamże.

²⁵ Pismo ks. Kasperlika do prezesa PZZ Ignacego Nowaka — 21 I 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²⁶ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 11 I 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

jawy czeszczyzny zachować, uważane są za zdradę polskości²⁷. W liście tym charakterystyczne było częściowe przejście przez bp. Adamskiego argumentacji sanacyjnych władz i organizacji o odczechizowaniu Zaolzia, choć za tym nie poszły jakieś bardziej konkretne kroki. Mimo stanowczego podkreślania przez ordynariusza znaczenia języka polskiego w życiu diecezji²⁸, incydenty związane z używaniem języka czeskiego w kościele nie ustawały. Przerodziły się one ręką w zorganizowaną akcję przeciw znacznie liczniejszym nabożeństwom niemieckim, głównie w części górnośląskiej²⁹. Te działania oraz stale rosnące napięcie narodowościowe w diecezji spowodowały 29 VI 1939 r. wydanie zarządzenia bpa Adamskiego, zawieszającego nabożeństwa niemieckie, także na Zaolziu³⁰, o czym jednak wcześniej uprzedził podległe mu tamtejsze duchowieństwo³¹.

Nie spowodowało to jednak istotniejszych zmian w naciskach władz na skasowanie nabożeństw czeskich, o tym bowiem w zarządzeniu nie było ani słowa. Działano tutaj metodą faktów dokonanych na poziomie lokalnym. Dotyczyło to m.in. wspomnianego już Pietwałdu, gdzie władze wojewódzkie domagały się od kurii poczynienia „starań, aby nie dopuszczono do przywrócenia nabożeństw czeskich”³², których odprawianie wcześniej uniemożliwiono proboszczowi. Szczególnie drastyczny był przypadek ks. Frydolina Jaszczenki, wikarego w Rychwałdzie. Prokuratura pytała się wręcz, czy kuria udzieliła mu „zezwolenia pisemnego lub ustnego na odprawianie nabożeństw w języku czeskim i czy w ogóle tego rodzaju zezwolenia bywają udzielane”. Informowano też, że „ks. Jaszczenko uchodzi za duszpasterza negatywnie ustosunkowanego wobec władz polskich i podejrzewany jest o rozsiewanie niepokojących, a zapewne fałszywych wiadomości, jakoby władze polskie wbrew zezwoleniu Kurii Biskupiej czyniły mu wstępy odnośnie odprawiania nabożeństw w języku czeskim”³³. W odpowiedzi wikariusz generalny bp Bieniek stwierdził, że ks. Jaszczenko został przeniesiony do Frysztatu, wobec czego „kwestia czeskich kazań” jego przestała już być aktualna. Zauważył wszakże, iż „zarówno ks. Jaszczenko jak i inni kapłani w parafiach, w których dawniej odbywały się nabożeństwa czeskie, spotykali się z czynnym przeciwdziałaniem i zakazami — naszym zdaniem nie opartymi na prawie — naczelników gmin i innych przedstawicieli władz. Nakazemy jednak ks. Jaszczence, aby żale na ten temat nie podnosił”³⁴. Wojna przerwała bliższe już formalne wcielenie Śląska Zaolziańskiego do diecezji katowickiej³⁵.

W przeciwieństwie do Zaolzia stosunki w małej części Czadeckiego, przyłączonej 30 XI 1938 r. do Polski i do woj. śląskiego, rysowały się jako przykład wyjątkowo zgodnej współpracy między administracją a klerem³⁶. Na tym terenie znajdowały się 2 parafie katolickie: Czarne Beskidzkie i Skalite, podlegające wcześniej słowackiej diecezji w Nitrze. Skomplikowana była również tam struktura etniczna. Starsze pokolenie bowiem mówiło jeszcze narzeczem polskim z pewnymi charakterystycznymi zwrotami gwaro-

²⁷ Pismo bpa Adamskiego do kard. Hlonda — 1 II 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²⁸ Okólnik do wszystkich kapłanów diecezji katowickiej oraz administracji zaolziańskiej — 27 I 1939, ADK, Kancelaria Biskupa Adamskiego [= KBA], sygn. A–11 al [bez paginacji]; Wyciąg z referatu ks. Adamczyka, wygłoszonego na konferencji dekanalnej w Cieszynie Zachodnim dnia 22 II 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

²⁹ Pismo bpa Adamskiego do kard. Hlonda — 30 V 1939, ADK, KBA, sygn. H–11 [bez paginacji].

³⁰ *Okólnik J.E. Ks. Biskupa Stanisława Adamskiego do zarządów, oddziałów i członków Akcji Katolickiej oraz Misji Wewnętrznej diec. Katowickiej i Śląska Zaolziańskiego*, Katowice 1939.

³¹ Pismo bpa Adamskiego do ks. dziekana Hanzlika z Jabłonkowa i ks. dziekana Knypsa z Frysztatu — 26 VI 1939, ADK, KBA, sygn. H–11.

³² Pismo wojewody Grażyńskiego do Kurii Biskupiej — 11 V 1939, APKat., UWŚl., Adm., sygn. 1562.

³³ Pismo Prokuratora Sądu Okręgowego w Cieszynie do Kurii Biskupiej — 10 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

³⁴ Pismo wik. gen. bpa Bieńka do Prokuratora Sądu Okręgowego w Cieszynie — 28 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

³⁵ Pismo bpa Adamskiego do abpa Sapiehy (Kraków), bpa Komara (Tarnów), bpa Barda (Przemyśl) — 25 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

³⁶ H. Batowski, dz. cyt., s. 65.

wymi, natomiast młodsze, edukowane w szkołach słowackich, przyswoiło sobie w dużym stopniu ten język i poczucie narodowe³⁷. Biskup Adamski, będąc pewien przejęcia tych terenów pod swą jurysdykcję, już 19 XII 1938 r. prosił o podanie nazwiska starosty, któremu ten obszar ma podlegać. Uzasadniał to ks. Kasperlikowi w ciekawy sposób: „Sądzę bowiem, że w kwestiach pomniejszych, lokalnych, raczej decydować będzie starosta i na podstawie lepszej znajomości rzeczy łatwiej uczyni pewne ustępstwa aniżeli województwo, które sprawę tę będzie traktowało z punktu widzenia wielkiej polityki narodowościowej”³⁸. Rachuby biskupa na omińnięcie Grażyńskiego okazały się złudne. Wojewoda bowiem poświęcał wiele uwagi nowym terenom włączonym pod jego administrację. Biskup Adamski podjął interwencję u biskupa w Nitrze, aby polecił proboszczom w Czarnem i Skalitem zaniechania „nieprzychylnego wobec Polski stanowiska i (...) wszelkiej akcji politycznej wśród parafian na terytorium Polski, gdyż inaczej władze polskie nie będą mogły ułatwić sprawowania duszpasterskich czynności przez nich na terenie polskim, a duszpasterstwo ucierpi z własnej ich winy”. Liczył na to, że „wzdłuż linii kolejowej powstanie ruch turystyczny i letniskowy, napływ gości powiększy wpływy polskie”³⁹. Oficjalnie Watykan przyznał jurysdykcję Adamskiemu na tym obszarze 13 I 1939 r.⁴⁰ Wtedy, podtrzymując wcześniejsze stanowisko, zażądał od proboszczów odbywu parafii lojalnej współpracy z Polską, co jakoby było zgodne z ich chęćmi⁴¹. W tym przypadku zadecydowała wspomniana już sprawa języka tamtejszych mieszkańców. Kwestia ta okazała się ważna również w związku z erygowaniem nowej parafii w Świerczynowcu, której administratorem został ks. Maciejczyk. W przekazanej mu instrukcji kuria zaleciła, by „używał urzędowo języka polskiego w szkole i na ambonie, prywatnie zaś może się posługiwać językiem ludu”. Równocześnie podkreślała, iż na skutki jego pracy duszpasterskiej trzeba będzie długo czekać, bowiem „to dla polskiego kapłana teren prawie misyjny. Tylko dłuższa i zgodna współpraca szkoły i Kościoła pomoże pozyskać najprzód dzieci, a przez młodzież można będzie wpływać na starsze pokolenie”⁴². Zalecenia owe wywołały interwencję wojewody. Powołując się na badania naukowe językoznawców i etnografów oraz na list prof. Stanisława Kutrzeby (informujący wojewodę o badaniach etnograficznych córki profesora na tych terenach, potwierdzających polskość mieszkańców), dowodził Grażyński, że „język [tej] ludności jest językiem polskim, zanieczyszczonym tylko pewnymi wyrażeniami słowackimi”. Niepokoił się jednakowoż, aby „ks. Kasperlik nie brał przypadkowo tej ludności za słowacką. W liście, który od niego otrzymałem, mówi się o tym, że ks. Maciejczyk będzie się posługiwał prywatnie językiem ludu. Obawiałbym się, gdyby to miało oznaczać język słowacki, którego tam wcale nie ma. [...] Nie chciałbym by choć na jednym odcinku stworzono mi w tych miejscowościach kwestię słowacką, której tam wcale nie ma”⁴³. Biskup rozwiął szybko wątpliwości wojewody, stwierdzając, że „zapatrywania ks. Infulata Kasperlika i moje na ludność w czadeckim zgadzają się z poglądami Pana Wojewody. Ks. Maciejczyk, który administruje parafią Świerczynowiec zorientował się doskonale w sytuacji. Przemawia [...] bardzo powoli, tak iż wszystko rozumieją i są bardzo z niego zadowoleni. Ks. Maciejczyk nie używa ani czeskiego ani słowackiego języka tylko po prostu w potocznej rozmowie używa czasem wyrażen tamtejszej gwary ludowej”⁴⁴.

³⁷ Tamże, s. 65–66.

³⁸ Pismo bpa Adamskiego do ks. Kasperlika — 19 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

³⁹ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 19 XII 1938, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

⁴⁰ Pismo bpa Nitry do bpa Adamskiego — 17 I 1939 oraz pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 20 I 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

⁴¹ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 25 I 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. I 1938–1939.

⁴² Pismo ks. Kasperlika do wojewody Grażyńskiego — 11 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

⁴³ Pismo wojewody Grażyńskiego do bpa Adamskiego — 12 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

⁴⁴ Pismo bpa Adamskiego do wojewody Grażyńskiego — 16 VIII 1939, ADK, Varia: Śląsk Zaolziański, vol. II 1939–1940.

Zgodność poglądów biskupa i wojewody okazała się w tej materii pełna.

Poruszany wyżej problem został przeanalizowany na podstawie nielicznych dostępnych źródeł. Konkluzje przeto mogą być jednostronne, ale nawet dotychczasowe rozważania prowadzą do stwierdzenia, że poczynania kleru śląskiego na nowych terenach diecezji w latach 1938–1939 były kontynuacją linii przyjętej wobec katolików niemieckich w okresie wcześniejszym. Analogiczne były zresztą poczynania władz wojewódzkich, partnera, a często i rywala Kościoła na tych terenach. Władze wojewódzkie i lokalne, przy znacznym poparciu miejscowych katolików polskich, ostro atakowały odprawianie nabożeństw czeskich i niemieckich. Na ich likwidację bp Adamski nie godził się ze względów duszpasterskich, ale stopniowo jednak ustępował wobec nacisków i faktów dokonanych. Atmosfera w stosunkach polsko-niemieckich też chyba wpływała na te postawy. Kuria starała się również utrzymać wśród kleru lojalnych wobec państwa przedstawicieli mniejszości, ale nie zawsze spotykało się to ze zrozumieniem władz. Obie strony różniły się bowiem stosowanymi metodami. Celem ordynariusza była stopniowa polonizacja elementów mniejszościowych i związanie ich z państwem, jednak bez brutalnego nacisku, który — zdaniem biskupa — mógł spowodować tylko wrogość i niechęć do Polski. Adamski nie zdołał jednak przekonać do tej postawy przedstawicieli polskiej administracji. Na tym tle zastanawia harmonia poczynania władz i Kościoła w Czadec-kim. Wspólnie uznano mieszkańców tych terenów za Polaków. Decydowało o tym, być może, niewielkie terytorium i małe znaczenie tego obszaru, a ponadto ludność tamtejsza wykazywała większą chęć współdziałania z Polską.

Konkludując trzeba jednak podkreślić, że Kościół i władze wojewódzkie wspólnym wysiłkiem starały się możliwie szybko zatrzeć skutki panowania czeskiego także w dziedzinie wyznaniowej, choć różniły się co do tempa i środków realizacji tego zadania.